

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Етнопсихологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого(магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 5. Психологія нації: сутність, структура, своєрідність

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л. О.

Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук, доцент
Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії
фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Характеристика нації як найвищої форми існування етносу
2. Поняття про національну самосвідомість
3. Психологічні основи національних почуттів.
4. Поняття національної ідентифікації.
5. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Гомонюк О. М., Купчишина В. Ч., Сердюк Ю.І. Етнопсихологія (у схемах і таблицях): навч. посіб. / за ред. О.М.Гомонюк. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 232 с.
2. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: монографія. Київ: Самміт-книга, 2010. 432 с.
3. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. 431 с.
4. Етнопсихологія: психодіагностичний практикум. Хрестоматія / Укл. А. М. Османова, Л. М. Співак. Київ: Університет «Україна», 2023. 128 с.
5. Казьмирчук М. Г. Етнополітика: підручник. Київ: УкрСіч, 2013. 360 с.
6. Львовчикіна А.М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ : МАУП, 2011. 144 с.
7. Павленко В. М. Етнопсихологія: підруч. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с. (<https://karazinbook.com>).
8. Пірен М. І. Етнопсихологія: підручник. Київ: Університет Україна, 2011. 448 с. (<https://www.yakaboo.ua>).
9. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія: навч. посіб. 3-є вид., випр. і доп. Київ: Каравела, 2016. 264 с.
10. Співак Л. М. Психологія розвитку національної самосвідомості в юності: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 300 с.

Допоміжна:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти : Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2015. 271 с.
2. Гафіатуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. 187 с.
3. Губко О. Психологія українського народу: наукове дослідження у 2-х кн. Кн. 2: Психологічні особливості наших країн у міжчасі Трипілля – сучасна Україна. ТОВ «Видавництво друкарня Діло», 2013. 400 с.
4. Капітон В. П. Український етнос у контексті сучасних цивілізаційних процесів (філософський аналіз): монографія. Київ: ДДФА, 2012. 220 с.

5. Коршук Р. М. Етнополітологія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2011. 200 с.
6. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 2. С. 51–57.
7. Платонюк К. Архетиповість нації: зміст та форми. Тернопіль: Лимар, 2011. 164 с.
8. Психологія мас: навч. посіб. / автор-упорядник Я.Є. Кальба. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 2012. 208 с.
9. Сміт Е. Нація та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.
10. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. ун-т «Острозька академія», 2017. 195 с.
11. Семіліт М. В. Етнопсихологічні особливості проектування життєвого шляху особистості. *Проблеми політичної психології: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 9 (23). С. 255-258.
12. Ставицький Г. А. Психологічні та соціальні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016. 272 с.

Текст лекції

1. Характеристика нації як найвищої форми існування етносу.

Поступове утвердження капіталістичної формації призвело до появи націй на ґрунті народностей. Народність (чи народ) - це етнічні спільності тих докапіталістичних формацій, що з'явилися після первіснообщинного ладу. Поняття "народ" є багатозначним. Ним позначають і населення міст чи селищ, і спільність, яка пов'язана з певною територією, має власну мову, розвинену культуру, політичний устрій і систему влади. Народність утворюється на основі територіально-політичного устрою. У порівнянні з племенем народність є різноманітнішою, оскільки в ній значно більша кількість членів та існує розшарування на класи. Народи (або народності) вирізняються своєю культурою. Під нацією розуміють народ, що живе спільним історичним життям, усвідомлює власну єдність, має спільну історичну пам'ять і досвід, спільні духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ. Націю об'єднують територіальні, економічні, внутрішні, культурно-інформаційні зв'язки. Основним критерієм та ознакою нації виступає національна самосвідомість. Відсутність свідомості, самосвідомості та пам'яті перетворює націю у населення певної території за Ю. Бромлейем.

Нація виступає найвищою формою існування етносу. Основними ознаками, що вирізняють націю з-поміж інших етнічних спільностей є не стільки рівень соціально-економічного розвитку, скільки її внутрішня структура, яка ґрунтується не на кровному спорідненні, а на соціальному принципі.

Визначальними характеристиками нації є: велика внутрішня згуртованість і високий рівень національної свідомості.

Основними ознаками нації виступають:

- спільність мови (для держави спільність мови не обов'язкова);
- спільність території (наприклад, народи Англії та США користуються спільною мовою - англійською);
- спільність економічного життя;
- спільність матеріальної та духовної культури;
- національна самосвідомість.

Лише сукупність цих ознак утворює сутність поняття "нація".

Основою для формування нації виступає колективне усвідомлення почуття спільності, яке виявляється у прагненні жити разом. Найвищою формою прояву цього прагнення є прагнення мати свою державу. Спільність долі є найважливішим чинником формування нації. Представникам нації притаманне відчуття того, що вони об'єднані в одне ціле сумісним володінням спільною спадщиною в минулому і спільною долею в майбутньому (Емерсон).

Нація - це історично стійка спільність людей, яка з'явилася завдяки спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, що виявляється у спільності культури. Така спільність складається історично, вирізняється стійкістю, не базуючись на расовій чи племінній ознаці. Наприклад, сучасна італійська нація сформувалася впродовж століть з римлян, германців, етрусків, арабів, греків.

Значення нації для розвитку її представників полягає в наступному:

- а) нація - це стійка форма спільності, що існує тисячоліттями;
- б) нація створює стійку культурну спадщину;
- в) нація формує сильне почуття ідентифікації індивіда із спільністю і виступає провідним чинником його особистісного самовизначення;
- г) нація сприяє появі почуття солідарності між членами спільноти й антагонізму по відношенню до чужих.

Населення України має всі ознаки нації. Тому, українці - це нація.

2. Поняття про національну самосвідомість

Національна свідомість - це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів. До національної свідомості належать цінності внутрішньонаціональних і міжнаціональних відносин. Основними складовими національної свідомості виступають:

- сприйняття оточуючого світу та ставлення до нього;
- усвідомлення національно-етнічної належності;
- ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти;
- ставлення до представників інших націй і національностей;
- патріотичні почуття та патріотична самосвідомість;
- усвідомлення національно-державної спільності.

Виокремлюють два рівні національної свідомості:

1) буденна свідомість - багаторівневе, багатогранне, суперечливе і рухливе утворення, що є результатом синтезу природно-біологічного і соціального розвитку багатьох поколінь представників національно-етнічної спільноти.

До структури буденної свідомості належать:

- повсякденні потреби, інтереси, система цінностей, установок, почуттів і настроїв і т. ін., які виявляються у національному характері людей;
- звичаї та традиції, в яких закодована соціальна пам'ять народу і які виступають нормативами його діяльності, передаючись із покоління в покоління;

2) теоретична свідомість - узагальнена, науково обґрунтована, соціально-політично зорієнтована система поглядів про життєвий шлях, місце і цілі розвитку нації.

Структура теоретичної свідомості містить:

- норми, цінності та зразки поведінки представників певної національно-етнічної спільноти;
- ідеологію нації;
- національну ідею.

За змістом національна свідомість виступає діалектичною єдністю загальнолюдського і національного, в якій загальнолюдське виявляється у неповторному бутті нації.

Основою національної свідомості виступає національна самосвідомість. М.Й. Боришевський визначає національну самосвідомість як "усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності".

Національна самосвідомість - це "відносно стійка, усвідомлена, що переживається як неповторна, система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації" (А.С. Баронін). Національна самосвідомість - це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Виокремлюють два рівні національної самосвідомості:

- 1) низький (досить часто підсвідомий) - емоційно відчужене співпереживання власної єдності з іншими представниками етнічної спільноти (етнічна ідентичність);
- 2) високий - раціональне, глибоке усвідомлення національної належності (національна ідентичність).

Національна ідентичність - це усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки.

До структури національної ідентичності як складової національної самосвідомості належать три компоненти:

- 1) когнітивний - знання про національну спільноту та знання про себе як члена даної спільноти;
- 2) емоційно-оцінний - національна самоповага чи зневага, національна гордість чи сором та ін.;
- 3) поведінковий - відповідні дії та вчинки, що зумовлені двома попередньо згаданими компонентами.

Важливими психологічними механізмами формування національної самосвідомості виступають національна ідентифікація та рефлексія.

Розвиток національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів: почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети.

Отже, національна самосвідомість - це самоусвідомлення та самооцінювання власного "Я" як представника певної національності, свідомого та активного виразника національних інтересів, невід'ємної частки свого народу, його національного духу і долі.

3. Психологічні основи національних почуттів.

Національне почуття - це похідне від національної самосвідомості почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, до традицій, звичаїв, культури, побуту, національних духовних цінностей. Національне почуття з'являється у процесі спільної життєдіяльності представників етносу, що спілкуються за допомогою однієї мови, дотримуються схожого способу життя, займають спільну територію. Національне почуття є об'єктивною категорією національної психології. Таке почуття може примирити соціальні класи, що ворогують між собою; сприяти виникненню націоналізму, шовінізму і т. ін. Представник етносу із загостреним національним почуттям є надзвичайно сприйнятливим до всіх зовнішніх впливів.

Поняття націоналізму розглядається в трьох різних значеннях:

- 1) як певний комплекс етнопсихологічних установок;
- 2) як система політичних ідей;
- 3) суспільний рух.

Вирізняють різноманітні форми націоналізму: від беззавітного патріотизму (чи готовності на жертви в ім'я власної нації в цілому) до крайньої екстремальної форми, що тісно пов'язана з мілітаризмом, шовінізмом і фашизмом. Поєднання націоналізму з расизмом призводить до появи переконання в тому, що обрана нація є призначеною для особливої місії. Націоналізм як соціальне явище реалізується у вигляді певного способу мислення і поведінки людей, які об'єднані в певні спільноти та діють разом для досягнення спільних цілей.

Появу націоналізму зумовлено національно-психологічними утвореннями, які під впливом політичних інтересів стають предметом абсолютизації та перетворюються в сукупність викривлених і спрощених уявлень про людей своєї та інших націй і народностей, у негативне ставлення до представників інших соціально-етнічних спільнот і т. ін. Об'єктивним і нормальним явищем

вважається наявність національних елементів у буденній свідомості представників певного етносу чи соціальної групи.

На спосіб сприймання зовнішнього світу, на характер реакцій на явища об'єктивної дійсності, на емоційні особливості людей впливають соціальні чинники та умови географічного середовища. Такі стійкі психологічні риси сприяють розвитку національної культури, виявляються в ідеології та виступають основою для формування національної самосвідомості.

До національної самосвідомості належать такі почуття: національна гордість, любов до Батьківщини, радість, що переживається під час сприймання об'єктів національної культури, переконання у справедливості ідеологічних положень і політичних кроків, в яких виявляються інтереси національного розвитку та суб'єктивно уявляються як інтереси свого народу, в поєднанні з відповідними емоціями.

Ці почуття є відображенням у психіці представників кожної нації своєрідних умов життя нації, сукупності особливостей духовного життя народу, які виявляються в його національній культурі, фольклорних образах, побуті, житті. Перераховані вище почуття також виявляються в звичних формах прояву емоцій та думок, у традиціях і звичаях, у специфіці форм спільної діяльності та поведінки. Націоналізм розпочинається з штучного, умисного гіпертрофування і суб'єктивного протиставлення "свого" національного специфіці інших націй (А.С. Баронін).

У свідомості представників певного етносу виникають уявлення та почуття як по відношенню до себе, так і стосовно представників інших соціально-етнічних спільностей. Такі уявлення, почуття та пов'язані з ними стійкі звички, традиції, моральні заборони, поняття про добро та зло, культурні стандарти є складовими масової свідомості, що значною мірою впливають на мислення і поведінку людей.

Психологічними засадами існування таких форм націоналізму, як ідеологія, політика та соціальна практика, виступають уявлення про власну етнічну та національну особливість, недовіра, підозріливість і ворожість по відношенню до представників інших націй, етносів, конформізм щодо власних національних традицій.

4. Поняття національної ідентифікації.

Етнічна (національна) ідентифікація (від лат. *identificare* - ототожнювати) - 1) ототожнення, уподібнення себе членам даної етнічної групи, 2) процес зіставлення і порівняння суб'єкта даної етнічної групи з суб'єктами своєї й іншої групи.

Поняття "ідентифікація" було введено З. Фрейдом і було одним з основних понять психоаналізу, потім воно стало широко використовуватися в інших суспільних науках, зокрема, в соціальній психології, соціології, політології. Етнічна ідентифікація є результатом процесу етнічної соціалізації і означає усвідомлення індивідом своєї етнічної приналежності, долучення до її етнічними ознаками, а також прийняття індивідом статусу і ролі даної етнічної спільності.

Етнічна ідентифікація передбачає: по-перше, що етнічні норми, цінності,

стереотипи є невід'ємними елементами внутрішнього змісту особистості, по-друге, очікування від іншого індивіда, що належить до цієї ж етнічної спільності, східних етнічних оцінок, моделей дії і реакції, по-третє, моделювання дій іншого суб'єкта шляхом постановки себе на його місце і, таким чином, досягнення ефективних результатів у взаєморозумінні з ним.

Етична ідентифікація досить стійка і володіє захисно- психологічними механізмами, оскільки містить в собі критерій поділу за етнічною ознакою (етнічної приналежності) на "своїх" і "чужих", і, відповідно, на цій основі моделює зразок поведінки : солідарність зі "своїми ", опозиція по відношенню до" чужих ".

Труднощі, які можуть виникнути в процесі дієвої етичної ідентифікації, розглядаються як внутрішній конфлікт ідентифікації. Суб'єкт, що зазнає труднощі в етнічному самовизначенні, змушений переглядати свої позиції. Крайні форми переживання конфлікту можуть привести до дифузії особистісної ідентифікації, але при успішному подоланні конфлікту суб'єкт здатний успішно адаптуватися до нової іноетнічному середовищі.

Багато психологів розглядають соціальну ідентифікацію (у тому числі й етнічну) як одну з найважливіших потреб особистості, від ступеня задоволення якої багато в чому залежить її життєвий стан.

Типи етнічної ідентичності.

Дослідження проблеми етнічної ідентифікації дозволила дослідникам (Арутюнян Ю.В., Дробіжева Л.М., Сусоколов А.А., 1998) розробити типологію етнічної ідентичності в залежності від поєднання різних причин та умов її формування та реалізації .

Нормальна позитивна ідентичність - образ свого народу сприймається як позитивний, має місце сприятливе ставлення до його культури, історії, природний патріотизм, не перехідний в фаворитизм , толерантні установки на спілкування з іншими народами. Потреба в ідентифікації з етнічною групою і рівень консолідованості з нею залежить від типу особистості і ситуації. Відхилення від «норми» можливі в напрямку як наростання етнічності, так і її згасання або навіть заперечення.

1. Етноцентрична ідентичність - некритичне перевагу етнічності як такої, акцентованість на безумовній значущості етнічної приналежності. При такій ідентичності можуть присутні елементи етноізоляціонізма, замкнутості, які детермінуються традиційними нормами, релігійними правилами (наприклад, шлюбна ендогамія), хоча і не супроводжуються ізоляціонізмом в цілому.

2. Етнодомінуюча ідентичність - тип ідентичності, за якої не тільки етнічна ідентичність стає першорядної серед інших видів ідентичностей (сімейні, професійні та ін), але й досягнення цілей, інтересів народу сприймається як безумовно домінуюча цінність. Така ідентичність зазвичай супроводжується визнанням, що права народу вище прав людини, уявленнями про перевагу свого народу, дискримінаційними установками щодо інших етнічних груп, визнанням правомірності «етнічних чисток», прагненням не змішуватися з іншими етносами .

3. Етнічний фанатизм - тип ідентичності, при якій абсолютне

домінування етнічних інтересів і цілей, часто розуміються ірраціонально, супроводжується готовністю йти в ім'я їх на будь-які жертви і дії, аж до терору. Це крайня форма агресивної ідентичності.

4. Етнічна індиферентність - тип ідентичності, що виникає, коли люди практично байдужі до проблеми етнічності та міжетнічних відносин, цінностей свого та інших народів. Вони незалежні від норм і традицій власної етнічної групи, і на їх життєві вчинки та поведінку в будь-яких сферах діяльності не впливають ні їх власна етнічна приналежність, ні етнічна ідентичність інших.

5. Етніонігілізм у формі космополітизму - заперечення етнічності, етнічних, етнокультурних цінностей, демонстрація себе як «людини світу». Одним з варіантів може бути етно-ущільнена ідентичність, що виникає у зв'язку з усвідомленням низького статусу своєї етнічної групи, визнанням її нерівноцінності порівняно з іншими. Наслідком цього стає уникнення демонстрації своєї етнічності, а іноді і взагалі заперечення всякої етнічності.

6. Амбівалентна етнічність - явно не виражена етнічна ідентичність, широко поширена в змішаній етнічному середовищі. Може виникати у дітей, що вирости в міжетнічних шлюбах (подвійна ідентичність), в сім'ях нетитульних етносів, що проживають в середовищі титульного більшості (потрійна ідентичність).

Виділяючи відмічені типи та види етнічної ідентичності, слід пам'ятати, що це лише наукові абстракції, сформульовані на підставі вивчення великого емпіричного матеріалу. Реальний стан етнічної ідентичності серед інших форм ідентичності людей може визначатися не якимсь одним з названих типів, а кількома.

Етнічна ідентичність - змінна величина у кожній культурі. Так, в селі людина відчуває себе її жителем і сприймається як такий іншими. У місті він сприймається як представник певної місцевості, для якої характерні свої діалект, звичаї, звичаї. У ситуації війни з іншою державою людина виступає як громадянин своєї країни. Таким чином, межі етнічної ідентичності рухливі, динамічні і культурно обґрунтовані.

Націоналізм (фр. nationalisme) — ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одне одній. Як політичний рух, націоналізм прагне до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою.

В силу того, що багато сучасних радикальних рухів підкреслюють своє націоналістичне забарвлення, націоналізм часто асоціюється з етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю. Така нетерпимість засуджується прихильниками поміркованих течій у націоналізмі.

Термін «націоналізм» був придуманий Йоганном Готфрідом Гердером (nationalismus) наприкінці 1770-х років. Точніше де і коли важко визначити, але його розвиток тісно пов'язаний із розвитком питання, що таке «державна».

Портал української мови та культури СЛОВНИК.НЕТ дає такі визначення терміну:

1. Ідеологія і політика у національному питанні, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок іншої, проголошення національної нетерпимості, розпалює національну ворожнечу; виступає у двох формах: великодержавний шовінізм пануючої нації і місцевий націоналізм пригнобленої нації.

2. Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів.

3. Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм.

Етнічний довідник так подає значення терміну:

«Націоналізм — світоглядний принцип, найбільшою мірою притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитись на націю. Для ХХ ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р., націоналізм, як один із способів розвитку світової співдружності народів, вступив у свій черговий етап.

Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава - не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, - це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність «своїх» зростаючої етнонації) націоналізм обстоює право на, державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм».

Для повсякденної свідомості слово «націоналізм» не має нейтрального звучання, воно завжди емоційно забарвлене. Суть націоналізму складає проповідь власної національної окремішності та/або винятковості, з необхідністю доповнюване недовірою до чужих (конкретно обумовлених) етнічних спільнот і (у крайніх проявах) — відмова їм у праві на існування. Типовий для цивілізацій локального типу, чия культура ґрунтується на осьовій аксіологічній опозиції Ми — Вони.

Націоналізм виникає як реакція етносу на деструктивні впливи зовнішнього оточення (економічні, соціальні і політичні процеси, іноетнічні впливи). Націоналізм як політичний принцип, згідно з яким етнічні межі не мають перетинатися політичними кордонами і, зокрема, етнічні кордони в межах певної держави не повинні відокремлювати правителів від решти, виробився в процесах утворення національних держав, розпаду імперій і відділення колоній від метрополій. Таким чином націоналізм — як «фактор впливу» перевершив і світові релігії докапіталістичних суспільств, і державні утворення імперського типу Нового часу.

У першій таксономії націоналізм протистояв християнству і космополітизму, у другій — інтернаціоналізму й імперіалізму. У рамках мононаціональних держав націоналізм може варіюватися від ізоляціонізму (Албанія 60-80-х ХХ ст.) до експансіонізму («японська модель»).

У залежності від історичної долі, чисельності, специфіки домінуючих у його границях способів діяльності, ступеня розбіжностей його культурних норм із сусідами тощо — реакція етносу (або «градус» націоналізму) може кардинально змінюватися. Націоналізм виступив, зокрема, відповідною реакцією багатьох етнічних спільнот на загальносвітовий процес інтернаціоналізації, що посилюється. Ця тенденція в контексті історичного досвіду стала неоднозначною.

В екстремальних варіантах прояву націоналізму у національній свідомості відбувається фетишизація власне етнічного початку, що починає розглядатися як гранична підстава буття даної спільноті людей, як єдиний критерій диференціації між ними. Етнічне стає об'єктом свого роду культу (аж до ритуалізації). Націоналізм найчастіше зводить етнічні розбіжності до генетичних, а останні — до їх зовнішніх проявів, що і визначаються як єдиний фактор, що конститує національну цілісність.

Ідеологія націоналізму постулює також пріоритет національних цінностей перед особистісними, пріоритет державності перед будь-якими іншими формами соціальної самоорганізації етносу, пріоритет міфологізованого національного минулого і бажаного майбутнього перед сьогоденням, пріоритет «культурної» і «народної» самобутності перед установками «неукоріненої» інтелігенції.

Для індивіда в умовах кризи традиційних суспільних інститутів етнос — найстійкіша референтна група, а націоналізм — найдоступніший психологічний субститут виходу зі станів фрустрації. Неминуче недооцінюючи всю складну систему створеної етносом господарської, політичної, духовної культури, результати численних міжетнічних взаємопроникнень (у тому числі і генетичних), що мали місце в історичній долі даного народу, націоналізм абсолютизує етнічну замкнутість, що веде до застою, спрощення й упадку даної національної культури. Націоналізм — непозбуття й у певному сенсі позитивна риса людського співтовариства, тому що навіть потенційна погроза його експансії необхідно стимулює процеси оновлювальної трансформації структур міжнародного співробітництва в вирішенні глобальних проблем і оптимізації всієї сукупності міждержавних відносин. Націоналізм — це любов до всього людства виражена в конкретних справах на благо своєї нації.

Патріотізм (грец. *πατριώτης* — співвітчизник, *patrís* — батьківщина, Вітчизна) — це любов та відданість Батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам. Слово прийшло з грецької *πατρίς*, що означає земля батька, предка.

Патріотизм передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання та захищати інтереси своєї громади, народу в цілому.

Історичне джерело патріотизму — це формування прив'язаності до віри в Бога в традиціях своїх предків, землі свого народження, рідної мови, народних традицій та культури.

Філософи та політологи визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено

називається любов'ю до своєї батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, яке закріплювалося століттями та тисячоліттями розвитку відокремлених етносів. Це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витoki, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом.

Соціальні психологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів вітчизни. У конкретно- історичному розгляді, з'явившись внаслідок розвитку людського суспільства, соціально-моральне, у своїй основі, патріотичне почуття набувається особистістю не лише через біологічну спадковість, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні слова.

5. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.

Ментальність розглядають як систему, що створена трьома компонентами — емоційним, пізнавальним і поведінковим. Емоційний (емотивний) компонент ментальності складається з емоційних станів і переживань. Емоційний компонент дає певний енергетичний заряд ментальності, стимулює пізнавальну та поведінкову діяльність, мотивує її певним чином. Пізнавальний (когнітивний) компонент ментальності складається зі знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, які є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). Пізнавальний компонент ментальності значною мірою дає змогу орієнтуватися народові в певних історичних ситуаціях. Поведінковий (конативний) компонент — це той компонент, що виражається у діях, вчинках етносу. Завдяки поведінковому компоненту реалізуються ціннісні орієнтації етносу. Отже, етнічна ментальність — це цілісна система образів, уявлень, ціннісно-сміслових утворень і "своєрідних правил життя", що стимулює і регулює найдоцільніший у цих культурних і природних умовах тип поведінки. Типові психологічні риси етносуб'єктів, що зафіксовані в їхній ментальності, є водночас і своєрідними "мітками" того природного і соціального середовища, у якому вони сформувалися. Саме етнічна ментальність стає на сучасному етапі відносно самостійним і навіть визначальним соціально-історичним фактором, що зумовлює не тільки процеси етногенезу, а й суспільно-політичні процеси в державі. Ментальність поняття відносно нове в науці. Воно увійшло в наукову сферу в середині 50-х років ХХ ст. завдяки дослідженням французьких учених Ж. Люб'є і Р. Мандру. Останнім часом це поняття стало дуже популярним і широкоживаним. Терміном "ментальність" визначають певні соціально-психічні явища, тому, зазначає Л. Красавін, можна говорити про ментальність притаманну певній епосі, оскільки ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури. Отже, категорія "ментальність" дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті. Етнічна ментальність проявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, в системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність, у формах взаємин між людьми, в сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації

етносу тощо. Таким чином, якщо йдеться про якусь психологічну рису етносу або особливість його поведінки, можна почути, що "це закладено в нашій ментальності" або "це не відповідає нашій ментальності". Отже, можна дати таке визначення поняття "ментальність": Ментальність — це цілісний вираз духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості (релігії, науки, мистецтва тощо), а є специфічним відображенням дійсності, зумовленим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу. Таким чином, ментальність — важливий етнопсихологічний феномен, і саме вона виступає інтегральною етнопсихологічною ознакою особистості, народу, нації. Найяскравішим виявом ментальності народу є його національна ідея. Історія свідчить, що всі стабільні та могутні нації, що існували в минулому або існують сьогодні, мають ідеал-ідею, що глибоко укорінена в душі людей, в їхні характери. Наприклад, в американців — це свобода особистості — "живи вільним або умри"; в англійців — аристократизм, порядність; у німців — упорядкованість; у французів — вишуканість; в італійців — повнокровність, емоційна насиченість; в японців — філігранна довершеність в усьому. Кожна домінуюча ідея має під собою шар конкретизуючих і розвиваючих ідей — цінностей. Тут слід зазначити, що український етнос існує з давніх-давен, але Україна як самостійна держава з'явилась не так давно. Отже, як іншим державам потрібна своя національна ідея, так і Україні — як державі та суспільству — потрібна своя національна ідея як інтегруюча та мотивуюча сила, як основа патріотизму нації. Досвід історії показує, що тільки наповнення національного ідеалу високими загальнолюдськими цінностями і тверда воля втілювати свій ідеал у реальне життя — необхідна та першочергова умова всіякого прогресу та процвітання народів. Що ж означає поняття "національна ідея"? Поняття національної ідеї:

по-перше, включає в себе певний світогляд, що характерний для нації;

•по-друге, служить відбитком особливостей національного суспільства;

•по-третє, спирається на символи, які дають змогу оптимально висвітлювати кращі якості нації та стимулювати її розвиток.

Учені та політики, яких у наш час дуже хвилює проблема реалізації української національної ідеї, наголошують на важливості її втілення в життя. Але вони також застерігають, що національна ідея не повинна будуватись на суб'єктивних, фантастичних уявленнях, ілюзіях. Дія ж під впливом ілюзій може призвести до катастрофи. Національна ідея, як основа патріотизму, має бути справді національною, а не вузькоетнічною. Вона повинна бути зрозумілою широким колам представників певної нації. Зараз в Україні проходить процес самоідентифікації нації, яка формується з різних етносів. Від успіху або поразки цього процесу буде залежати існування нашої держави. Тому й пропонується нашими вченими-патріотами та політиками національна ідея, у якій би виражалось бажання створити потужну, демократичну та цивілізовану державу. Але проголошення національної ідеї ще не означає її впровадження. Як уже зазначалось, національна ідея є відбитком певних особливостей громадського суспільства, тому потрібні зусилля в державному масштабі, які б привели до

певних зрушень у побудові нової держави. У свою чергу, успіхи в державному будівництві впливатимуть на світогляд нації та формуватимуть її патріотизм — основу національної ідеї.